

ЕРЖІН ОЙ

Апталық газет

ӨМІРДІ ӨЗГЕРТЕТІН ӨСИЕТ

Алты жасар балаға бірнәрсе түсіндіре алмай жатсаңыз, демек ол нәрсені өзіңіз де түсінбегенсіз.

Альберт Эйнштейн

ПРОТОНИЗМ ТЕОРИЯСЫ: ӘДЕБИЕТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІН ЖАҚСARTУ ҮШІН КӨМЕК

(Gjeke Marinaj-дың Данкук университетінде «Протонизм негіздері» жайлы жасаған баяндамасы)

Gjeke Marinaj

Бұл баяндамада протонизм теориясы жайлы жалпы сипаттама беріп, оның негізгі бес принциптеріне шолу жасаймын.

Оның негізгі бес принциптері:

- Протонизмиотика
- Реститутция
- Сұрау
- Ақиқат
- Этика

Бұл теорияны алғаш албан тілінде жазып, оның бастапқы мағынасы PRITE аббревиатурасы болжау, күту, қабылдау сияқты бірнеше сәйкес коннотацияларды білдіреді. 2005 жылы «Протонизм теориядан практикаға» деген кітабым жарық көргенде, Балкан контекстінде тікелей өзектілігі бар тұжырымдама пайда болды. Онда посткоммунисттік кезеңдегі саяси – әлеуметтік күйзеліс дәуірі мен 1990 жылдардағы Югославия соғыстарының негізгі қақтығыстарына әкелген этникалық қаһар жиі әдеби сынды саяси, секталық, этникалық немесе идиологиялық қаруға айналдырды. Идиологтар сол саланың мамандарын ығыстырып әдебиеттану әлеміне енді. Әдеби сынның қызметі әдебиеттің нақты дамуына ықпал етпеді. Әдеби сын әдебиеттің шынайылығын қолдау миссиясын орындай алай, кемшіліктер орын алды. Ең маңызды сынның құндылығы әділдік болса, ол әдеби әлемді нұрландыра алмады. Сыни пайымдау әрқашан әдебиеттің дамуын жақсартуды көздейтінін, әділ сынның қажеттігін мойындады.

Оқырмандарды қажетсіз әдебиеттермен байланыстан қорғау және әдебиетті насихаттау мақсатында белгілі бір идиологиялық топтардың сүйікті авторларының беделі үшін ғана насихат жүргізілді. Ұнамаған авторларға зиянды шабуылдар жасап, оларды жаңа лақап аттармен жұмыс істеуге мәжбүр етті.

Көптеген атақты авторлар өз ашуларын айтып, өздерін қорғайтын әділ әдеби сынды талап етті. Олар өздерінің әдеби өнерін қорғайтын, олар өздеріне көрсетілген зұлымдық шабуылдарға қарсы болды. Мұндай авторлар өз шығармаларының әділ бағалануын талап етті. Олар жай субъективті өрнектеу емес, талантқа, кәсібилікке, нақтылыққа негізделген, өмір бойы жинақталған шынайы әдебиетті дәріптеуді ұсынды. Балқанда әдебиет он жылдан астам уақыт бойы қарабайыр, полемикалық сынның негізі болып қала берді. Сыншылар шығармалардың сапасына қарамастан, әдебиетті мүлдем елеусіз

қалдырды. Соның салдарынан шу және түсінбеушілік оқырмандарға әдеби шығармалардың құндылығын анықтауды қиындатты. Осы кезде балқандық жазушылар мен ақындар шынайы өнерді халық мойындайды деген пікірді жақтай бастады. Аз ба, көп пе, әдебиеттің құндылығын келер ұрпақтар мен оқырмандар өз бағасын береріне сенді. Бұл сыншылардың ролін толығымен айналып өтетін фаталистік көзқарас та жеткіліксіз болып көрінеді. Өркендеп келе жатқан әдеби мәдениетті қолдау мақсатында мен протонизм теориясын тәжірибеге ұсынылатын әдіс ретінде жасадым.

Протонизм негіздері – протонист синоним мәтінімен бірдей мағынаны білдіреді. Біріншіден, шығармада эстетикалық, интеллектуалдық және адамгершілік құндылық болу қажет.

Протонизм, термин ретінде, атом физикасынан алынған метафора. Протон – атомдар ядросындағы қосалқы атомдық бөлшек және ол оң зарядқа ие. Протонист сыншы төзімді, салмақты және оң қасиетке ие болу қажет. Әдебиет сыншыларын басқаша ойлауға итермелеп, жігерлендіре отырып әдеби сынның ролін арттыру, протонизм теориясы әдебиеттің әлеуметтік функциясына оң катализатор ретінде қызмет етуді мақсат етеді.

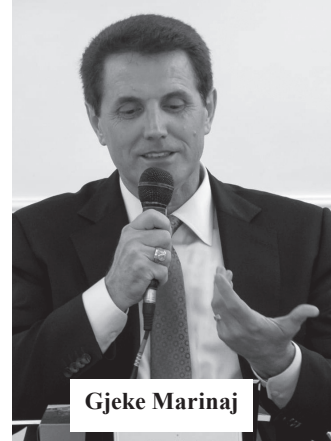
Менің мақсатым сол кезде де, қазір де, сыншыларға ортақ негізді беру арқылы әдеби шығармаларды шынайы түрде қарастыратын болсақ, протонизм теориясын сыни тәжірибе мен теорияға да қолдануға болатынын дәлелдеу болды. Протонизм негіздерін көркем шығармада да, басқа да көптеген пәндерде де қолдануға болады.

Менің Protonizmi: Nga Teoria Nė Praktikė (Протонизм: Теория) кітабымда ұзақ сипаттама берілген. Протонизм әдебиетке және физика, химия, математика салаларымен байланысты сыни көзқарасты сипаттайды. Аналогия бойынша протонист сыншы зерттелетін кез келген пәннің тек оң зарядталған элементтерін атап көрсетеді. Математикалық сандар тізбегін басқа аналогия ретінде біз протонизмге қатысты деп айта аламыз.

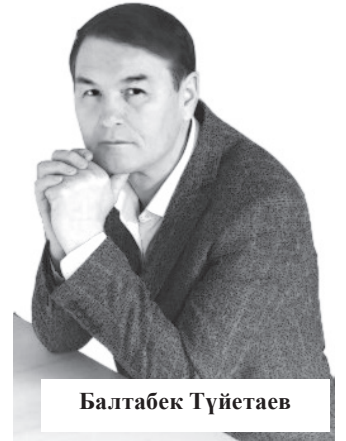
Протонистік әдеби сында сыншы әдеби шығарманы жарықтандыру арқылы шығарманы оның мәні мен эстетикалық және жалпы құндылығын талдау және бағалау түсіндіруге тырысады. Сондықтан протонист сыншы шығарианы эстетикалық қасиеттеріне, оның моральдық императивтері және шығармадағы интеллектуалдық сұрақтарға жауап бере алатын болуы тиіс. Сондай-ақ, протонист сыншы қабілетті болуы тиіс, әдеби шығармалардан қоғамдық шектеулерден туындайтын кез келген теріс пікірді алып тастап, әдеби шығармаларға бейтарап баға беруге болатын объективтілікті көре алу қажет.

Протонист сыншы жазушының негізгі айтқысы келген ойын, алға қойған мақсатын түсініп, оны нақтылауға көмектесу керек. Протонизмді табиғи заң және позитивизммен салыстыру арқылы да түсінуге болады. Табиғи заң адамның жағдайын түсіну үшін ақыл-ойды, оның ішінде интроспекция мен интуицияны пайдаланады. Позитивизм, керісінше, осындай жолмен түсінуге болады деген түсінікті жоққа шығарады. Позитивистік көзқарас барлық субъектілерді, соның ішінде жазушының жағдайын дәл бағалауды, ғылыми негізге сүйенене отырып тексеруді талап етеді. Сыншының сенімі мен көзқарасы сынды контекстке қалай түсіретінін зерттеу арқылы зерттелетін пән, протонизмді басқалардың интроспекциясы мен түйсігі зерттейді деп айтуға болады. Сондықтан протонизм талабы позитивизмге қарағанда табиғи заңға көбірек сәйкес келеді. Бұл жерде интроспекция мен интуиция маңызды емес.

(Жалғасы 3-бетте)

Gjeke Marinaj

Балтабек Түйетаев

Gjeke Marinaj:

«ҚҰДАЙ ҚАЛАСА, ҚАЗАҚСТАНҒА БАРАТЫН БОЛСАМ...»

Албан-американ ақыны, аудармашы, академик, философ, баспагер Gjeke Marinaj Техастағы Даллас Университетінің профессоры.

Оның өмірі және шығармашылығы жайлы «Айлы түнді құшақтап» атты кітабы жақында қазақ тіліне аударылды. Ақын тұлға Gjeke Marinaj сонау алыс америкада тұрса да, қазіргі әлеуметтік желінің құдіретімен кең көлемді сұқбат құрудың сәті түсті

— Шығармашылық адам болу – Алланың берген сыйы. Поэзия әлеміне келгеніңіздің сыры бар ма? Сіз 12 жасыңызда қандай тылсым күшті сездіңіз?

— Шығармашылықты Құдайдың кереметтерінің көркемдік бөлшектерінен табуға болады, ал Құдайды көркем шығармашылықтың егжей-тегжейінен табуға болады. Сұлулықтың әрбір қыры қандай да бір пішінде немесе пішінде поэзия арқылы қуаттанғандықтан, поэзия өнерін адамның шығармашылық мақсатының өзегі деп санауға болады. Мен үшін солай. Бір қызығы, Құдай, Махаббат және Поэзия - шығармашылық адамы ешқашан сақтай алмайтын үш құпия. Тіпті Құдайға сенбеймін деп ойлайтын немесе оған сенімді емес деп санайтын атеисттер мен агностиктер әдетте шығармашылықтың сыйлық екенін, романтикалық махаббат ересектерге арналған, ал поэзия өмірдің сұлулығында бар екенін жоққа шығармайды. Мен Құдайдың барын, романтикалық Махаббаттың шындығын және Поэзияның құдіретін адам жанының тереңінен сіңгенін көремін. Мен Құдайдың, Махаббат пен Поэзияның әлеміне кірген жер мен уақытты нақты көрсете алмаймын, бірақ мен оларға кірдім деп ойлаймын, өйткені үшеуі де маған өте қажет болған кезде дұғаларыма сәйкес жауап береді.

Мен шамамен 11 жасымда өзімнен үш есе дерлік жасы үлкен әйелге ғашық болдым. Ол поэзияны жақсы көретін, мен поэзияны және оны жақсы көрдім. Менің ойымша, Құдай да, ол да (менің әдебиет пәнінен сабақ беретін ұстазым болған Флора ханым) мен романтикалық махаббат әлеміне кіруге тым жас болғандықтан, махаббат поэзиясында сынаған болар.

Бұл туралы мен Құдайға «бұл адамдар шынайы махаббатты түсінбейді» деп күбірледім. Ұстазыма менің махаббатымды бағаламағаны үшін, сезімді құрметтемегені үшін және анама шағымданғаны үшін қатты ренжідім. Сол өкпе ренішімді ешкімге айта алмай, өлең жаздым. Ол менің ең алғашқы өлеңім еді. Өлеңімде бала жүрегімді түсінбеген Құдайға да, ұстазыма да, романтикалық махаббатқа да шағымдандым.

Құдай маған бірден жауап бермеді, романтикалық махаббатым әлі басталмай жатып, мені сәтсіздікке ұшыратты, ал мұғалім маған мүлдем ренжіді. Тек поэзия жұмбақ түрде маған қажетті түсінікті кері байланыс берді және біз бір команда болдық. Сол кезден бастап мен Құдайды сүйдім, мен барлық ұстаздарымды жақсы көрдім, мен шынайы романтикалық махаббатты жақсы көрдім, бірақ мен олардың бәрімен жұмбақ түрде кездесетін болдым.

(Жалғасы 3-бетте)

(Жалғасы. Басы 1-бетте)

Протонизмиотика

Протонизмиотиктер, протонизмиотика термині протонизм мен семиотиканың қосындысынан шыққан. Протонизмиотиканы дамыту сыншылар үшін түзету құралы ретінде қызмет етеді, сонымен бірге оқырмандарға мүмкіндік береді. Протонист сыншы шығарманың санасын анықтау үшін протонизмиотиканы лингвистикалық детектив құралы ретінде пайдаланады. Егер авторға теріс сын айтылатын болса, авторды жоғары деңгейде қорғап, сынды жария емес, тек өзіне ғана баяндайды. Теріс сын нейтронның нөлдік мәніне ие болғандықтан, сол кемшілікті түзетіп немесе пайдасыз екендігін дәлелдеп береді, Сондықтан протонист сыншылар әділ баға айту қажет. Протонист-әдебиетші терең позитивті принциптерді түсініп, соған сүйену қажет, тілді және коммуникативті элемент ретінде әдеби символизмді жақсы түсіну, әдеби сынмен айналысқанда жақсы мінез-құлық таныту керек. Сыншы бүгінгі әдебиет жағдайына қатысты барлық басқа теориялар мен философиялық тәсілдерді жақсы түсініп, прогнатиканың салалары семантика, синтаксисті жақсы меңгеру қажет. Сонымен қатар, протонизмиотика оқырманды лингвистикалық құралдармен қамтамасыз етілген сыншы деңгейіне көтереді. Басқа протонистік емес сыншылардың мәлімдемелеріне нақты баға бере алады. Протонизмиотиктер оқырманға сыни мақаладағы кодты шешуге болатын белгілерді тануға мүмкіндік береді.

Авторлар сыншының кәсіби сипатын ашып және сыншының әділдігін көре алады. Әдебиет туындыны оқуға тұрарлық па, жоқ па ол маңызды емес, автордың мінезін, болмысын анықтайды. Протонист сыншылар жаңа әлеуметтік тұрғыдағы тақырыптарды әлеуметтік-лингвистикалық және әдеби теориялар пайда болған сайын жаңа әлеуметтік құрылым тақырыптары дамиды. Әдеби мәтіндер адамның ақыл-ойын сөздер арқылы, түрлі эмоцияларын баяндайды. Өйткені адам факторы әдебиет қауымдастықтарын қалыптастырады. Біз сынның әдебиетке және қалай әсер ететінін бағалауымыз керек.

Протонистік сыншылар осы ұғымдар мен әлеуметтік мәселелер туралы белсенді түрде хабардар болуды мақсат етеді. Адамдардың күнделікті өмірін және қоршаған ортаны суреттеп жазуда осылайша сапаны жақсарта аламыз. Бұл үдерісте біз тілдің әртүрлі негіздерін меңгеруімізді де шыңдауымыз керек. Әдеби сынды сындарлы түрде жүргізу үшін лингвистикалық білімнің негізгі іргетасы ретінде осы негіздерді ескере отырып, біз ойлануымыз керек. Протонизмиотиктер протонист сыншыны шабыттандырады, лингвистикалық стратегияларды қолдану үшін сөздер мен олардың контексттері арасындағы байланыстарды зерттеу бұл кез келген лайықты әдеби шығармадан позитив тудыруы мүмкін, өйткені кез келген мәтінді талдау да әдеби шығармашылық әрекет етеді. Протонизм реституция тұжырымдамасын моральдық принцип ретінде теория қолдайтын нәрсемен байланыстырады.

Реституция

Реституция дегеніміз – протонизм әдебиеттанушылар әділдікті табу керек дегенді білдіреді. Автордың кәсіби шеберлігін үйрене отырып, шығарманың мән-мағынасын, автордың жеткізбек болған ойын көрсету тәсілдерін анықтаймыз. Жұмысты адал жүрепкен, ізгі ниетпен атқарған авторға – сыйақы тағайындау маңызды!

Протонист сыншы оқырманға делдал қызметін атқарады. Осылайша, сыншы өтемақы жасауы керек. Шығарманың әдемі жақтарын бағалап, нұсқау көрсетіп,

шығарманы жандандыра түсуге көмек беру керек. Лайықты жазушыларды марапаттау да маңызды, бірақ олардың еңбектеріндегі сұлулықты ерекше атап өтіп, талдап марапаттау жазушыға да, әсіресе жас қаламгерлерге рухани қолдау, рухани күш берері анық. Алғашқы мансап жазушыларын олардың жұмысы үшін мойындау мақтаныш пен шабыттандыру көзі болып табылады, сонымен бірге олардың қоғамдағы мәртебесін арттырады. Протонизмнің реституционалдық принципі әдеби тендік пен поэтикалық әділеттілік мәселесі. Сондай-ақ қалпына келтіру жақсартуда маңызды рөл атқара алатын өмірлік маңызды ресурс ретінде әлеуметтік жауапкершілікті білдіреді. Әдебиеттің өркениет эволюциясындағы қызметін жақсарту жолында протонизм маңызды рөл атқарады. Әдебиет – өнер ол өнер шынайы, көркем болуы керек. Протонизмнің басқа қағидалары қолдаған көзқарасқа сәйкес, протонист сыншы жағымсыз пікірлер авторды олардан қорғау

үшін ғана, білдіруден аулақ болады. Егер протонист сыншы астындағы шығармадан оң жақ таба алмаса, жеке теріс пікірде болады. Қарапайым тілмен айтқанда, егер протонист сыншының айтатын жағымды ештеңесі болмаса, онда ештеңе айтпайды

Сұрау

Протонист-әдебиет сыншысы әрқашан оң шындық пен ақпаратқа, сонымен қатар білімге ұмтылуы керек. Сондай-ақ қалай таңдап, оқырманға ұсыну туралы мәлімдейді. Протонизм оның зерттеуін бағалайды. Объективті аналитикалық дағдыларға гносеологиялық екпін, ол қаншалықты объективті болса да талап етеді.

Протонист сыншы авторлардың белгілі бір тақырыптармен қалай бетпепет келгенін анықтауға және жеткізуге тырысады, осы мәселелерді талқылады және әріптестерінің белгісіздіктеріне, шатасуына немесе дәлелдеріне жауап береді. Нәсіл, жыныс және сынып туралы көптеген мәдени конвенцияларды ескере отырып, протонист сыншы да «жақсы әдебиетке» не жататынын анықтаудағы әдеби тәжірибенің рөлін көрсетеді. Өзірге әдеби бағалар мен әр дәуірдің мәдени салдарларына назар аудару маңызды жұмыстар, протонистік зерттеу әлеуметтік жағдайды жеңілдететін жан-жақты көзқарасты іздейді.

Әдеби шығармаға ресми және бейтарап баға беру әлі де зерттеуді қажет етеді. Протонистік доктрина сыншыларға өз зерттеулерін жеңіл жүргізуге кеңес береді.

Шындық

Протонизм әдеби идеологияларға қатысты шындықты уақытша әлеуметтік құрылым деп бекітеді, шығу тегінің әлеуметтік құрылымына және гносеологиялық тұрғыдан өзгеруіне ұшырайды. Шындық деп саналатындық

бәрі бірде делдалды әрбір саналы индивидтің көмегімен немесе басқа жолмен ұсынылады. Осы тұрғыдан алғанда, ортақ шындық деп саналатын нәрсе мүмкін және оның жеке сенушінің сенімі болғанша ғана өмір сүреді, өйткені кез келген шындық әрқашан күтуде өзгерту және одан әрі жетілдіру болып табылады. Бұл үнемі өзгерту мен жетілдіруді қажет етеді. Протонист әдебиеттанушының ең негізгі міндеті – әдеби құндылық туралы шындықты айту. Протонист сыншы көптеген түрлерді түсінуі керек. Ақиқаттың, мысалы, материяның нақты күйі, фактіге немесе шындыққа сәйкестігі және математикалық шындықтар. Мұндай көп қырлы перспективалар протонист сыншыға ақиқат идеясы бойынша әрекет етуге мүмкіндік береді. Субъективтілік, өйткені қараушы тек жеке сенген шындықты шындық деп қабылдауы мүмкін. Толық дәлелденбейтін шындықтар абсолютті болып көрінетіндей аман қалу мүмкіндігіне ие. Мұның бәрі физика

зандары сияқты шындықтар. Көптеген адамдар әлі де құдіретті Құдайдың бар екеніне сенеді, оны ғылым да жоққа шығара алмайды. Діни доктриналардың абсолютті ақиқат ретінде қарастырылу дәрежесі жеке сенушіге байланысты, бірақ ежелгі діндер бүгінгі күнге дейін сол формада сақталады.

Этика

Протонизм теориясы ешқандай этиканы немесе этика тобын насихаттамайды. Этикалық бағыт үшін сын саласында протонист протонист емес сыншылардың қалай жүйелейтінін анықтау үшін жұмыс істейді, дұрыс және бұрыс мінез-құлық концепцияларын қорғау және ұсыну болып табылады. Бұл ретте протонист көрсетуі мүмкін болған сыншылардың ойлауындағы белгілі бір тақырыпта жағымды жақтарды көруге кедергі келтіретін соқыр нүктелерді жою, талқылауды атқарады. Протонист әдебиеттанушының моральдық қағидалар жүйесі болуы керек және оның ережелерін сақтауы керек. Ол ортақ мүдделер мен шынайы әдебиетке қатысты қоғамда мойындалған мінез-құлықты көрсетеді. Жазған кезде шығарма туралы айтатын болсақ, протонист ең жоғары игілікті елестетуге тырысып, прагматикалық әрекет етуі керек, бұл тапсырманың нәтижесі болуы мүмкін. Жалпы алғанда әздері және қоғамда олардың барлығы протонистік сыншылардың жақсарту үшін белгілі бір әрекеттерді орындауын талап етеді. Протонистік этика автордың басқа шығармасына емес, әдеби шығарманың мазмұны мен мағынасына назар аударады. Бұл әдеби шығармалардың этикалық құндылығын жоғары деңгейден зерттеуге мүмкіндік береді. Әйтпесе, моральдық хабар үшін оқу мен әдеби зерттеудің айырмашылығы мәтіндерді ажырату қиынға соғады. Протонистік этика бізге күрделірек ашуға көмектеседі. Бұл әдеби мәтін мен моральдық құндылықтардың

қиылысуы, өйткені протонизм теориясы соған ерекше мән береді. Әдебиет туындыларына да, әдебиеттанушылардың өзіне де сарабал көзқарас қажет. Үш негізгі қасиетке баса назар аударыңыз: әділдік, табандылық және сабырлылық. Негізінде әдебиет және әдебиет сыншылары осы негізгі қасиеттерді ескере отырып, әділетті қарым-қатынасты талап етеді. Мұндай тендік оның өзі моральдық әдеби мәдениет үшін екпіннің тиісті иерархиясын береді. Кез келген сыншының этикалық ұстанымы өз кезегінде оқырманның көзқарасын қалыптастырып, әсіресе оқырман сын тақырыбымен таныс болмаса, бұрмалауы мүмкін. Протонистік этика тарлықтан аулақ болады сынның аз конструктивті стандарттарына тән фокус. Жақсының көптеген түрлері бар және адамгершіліктің көптеген түрлері. Бір өлшемді іздеу шатасуға әкеледі. Тиісінше, протонист этика дұрыс және бұрыс стандарттарды анықтауға тырыспайды, керісінше, оған баса назар аударады. Протонизм теориясы енгізілгеннен бері жиырма жылдан аз уақыт ішінде академиялық ғылымға әсер етті. Еуропа мен Солтүстік Америкада талқылануда және оның әсері бүкіл әлемге кеңейіп, таралуда.

Протонизм теориясы бірнеше университеттердің академиялық оқу бағдарламасының құрамдас бөлігі болып табылады. Соның ішінде Сс. Скопьедегі Кирилл және Мефодий университеті, Македония, Белиз университеті және Цзинань Университет, Қытайдың Гуанчжоу қаласында орналасқан мемлекеттік зерттеу университеті. The Dallas Morning News сияқты ірі жаңалықтар мен әдеби басылымдар протонизмді мойындады. Әдеби сын арқылы «бейбітшілік пен позитивті ойлауды насихаттауға» ұмтылатын дереккөз ретінде теория, Өзбекстанның «Кітап әлемі» газеті протонизмді «әлем күткен теория» деп атады. Өйткені итальяндық Corriere della Sera оны «ұлы әдебиет теориясы» - Una grande teoria» деп жариялады. Протонизмнің жақтаушылары теорияның диалогты тек өрісте ғана емес, жеңілдету мүмкіндігін дәлелдейді. Әдебиет пен философия, сонымен қатар өнер мен ғылымның көптеген басқа салаларында протонистік сын, оның күш-қуаты дүние жүзінің жүрегіне орналасқан ашық диалогты ынталандыру қабілетінде қазіргі сыни теория. Әдебиет қоғамда көптеген рөлдерге қызмет ететіндіктен, әдеби шығармалардың кең ауқымы бар жеке тұлғаларға үндеу. Протонизмді жақтаушылар оны сыныпта, соның ішінде колледжге дейінгі деңгейде қолдануды жақтайды, өйткені жазбаның жағымды элементтерін көрсету тәсілі болып саналады. Классика болып саналатын шығармалар оқу, әңгіме құрастыру және дамыту туралы білім алған студенттерге үлгі көрсету арқылы жазбаша тақырыптар ұсынылады. Шеберлердің жазуының жағымды және тиімді жақтарын анықтай отырып, олар еліктеуге, бейімделуге және сапалы жазу бөліктерін жасау үшін өздерінің техникасын жетілдіре алады.

Бір сөзбен айтқанда, әдебиеттің күрделі өнер түрі ретіндегі негізгі қызметі – сұлулық пен оның әсемдігін жырлау болып табылады. Өйткені өнер - бұл әлемді, Құдайды, табиғатты, өмірді тойлау - қуану ... Демек, Протонист-әдебиеттанушының рөлі - мерекелеуге мүмкіндіктер табу және оларды пайдалану үшін әдебиеттің әлеуметтік қызметін жеңілдетеді және «Протонизм теориясы» бар деп мәлімдейді. Оның әлеуметтік немесе әдеби әлемді түрлендіру күші бар, ол әдебиет сыншылары позитивті, инновациялық ойлау адамзат баласының жақсаруына елеулі үлес қосуы мүмкін.

Ағылшын тілінен аударған Алима Пашанова.

(Жалғасы. Басы 1-бетте)

Поэзия - менің шіркеуім, менің мешітім, менің ғибадатханам... Поэзия - маған Алланың берген шығармашылық сыйы, білім берген үшін ұстаздарыма, жұбайым Дуситаға деген романтикалық махаббатым менің жырларымда өзекті тақырып болды. Поэзия — менің әлемім!

— **Әлемдік поэзияда алғаш кездескен ақындар кімдер? Сіз қай ақындарды ұнатты оқыдыңыз?**

— Мен Албанияда дүниеге келдім және өмірімнің алғашқы 24 жылын сонда өткіздім. Менің елім ол кезде Энвер Хожаның тоталитарлық режимінен зардап шекті. Менің елім толығымен оқшауланyp, көптеген шетелдіктерді қабылдамады және басқа елдермен байланысуға рұқсат етпеді. Бұл жерде, әрине, ерекше жағдайлар болды. Әділетсіздік, зорлық — зомбылықтар өршіп кетті. Коммунистік партияның мүшелері үшін жағдай жасалынып, халық үшін көптеген қиындықтар туылды. Мұндай әділетсіз саясатқа мен қарсы шықтым, халықтың сөзін сөйлеп, биліктегілерді әшкерелеп өлең жаздым. Нәтижеде мен де басқа ақын-жазушылар да тұтқынға алына бастадық. Сондықтан мен 1990 жылы Албаниядан қашып, бұрынғы Югославияға кеттім. Оған дейін ешқандай шетел әдебиетін оқып, танысуға мүмкіндік болмады. Мен заңды және заңсыз дүниежүзілік әдебиетті, шетелдік ұлы поэзияны оқып қана қоймай, кез келген авторымен жүзбе-жүз кездессем деп армандайтынмын. Алайда Сербияда мен Америка Құрама Штаттарына біржола көшу үшін қажетті құжаттарды күтіп, шамамен 8 ай бойы өмір сүріп сол жерде әлемге танымал бұрынғы Югославияның ең ұлы ақындарын және Сербияға келген әлем ақындарының кейбірімен таныстым. Мен ол ақындарды жастық шағымның бар пәктігімен жақсы көрдім.

— **Қазақ ақын-жырауларының шығармаларымен танысыңыз ба? Қазақ ақындары Мұқағали Мақатаев, Төлеген Айбергенов, Қадыр Мырза Әли, Фариза Оңғарынова, тағы басқалардың шығармаларын оқығансыз ба? Қазақ әдебиетін оқуды жоспарлайсыз ба?**

— Мен Мұқағали Мақатаев дүниеден өткенде небәрі 11 жаста едім. Мен ақындыққа бет бұрған алғашқы қадамым кезеңі еді. Сол жаста да оның ұлы ақын, жазушы, аудармашы екенін естіген едім. Бірақ 15 жылға жуық уақыттан кейін оның рекордтық қысқа мерзімде жазған мыңдаған өлеңдерінің бірнешеуін оқи алдым. Маған оның ақын ретіндегі өлеңдері өте ұнады,

сонымен қатар оның Шекспир, Уитмен және Данте шығармаларын қазақ тіліне аудармашысы деген ойы да ұнады, тіпті мен тілді білмесем де, оның көркем аударма шығармаларын ешқашан оқымасам да ұнатушы едім.. Оның «Моцартқа гимн» деген өлеңін оқығаным әлі есімде. Мен оның өлеңіне Моцарттың музыкасы сияқты таң қалдым.

Құдай қаласа, Қазақстанға баратын болсам, ең алдымен қазақ достарымнан ақын Төлеген Айбергеновке құрмет көрсетіп, ескерткішінің жанына суретке түсу үшін Ақтөбеге апаруын өтінемін. Мен үшін де, қазақ халқы үшін тарихи тұлға болғанымен, рухтандыратын әдебиетші. Ол кез келген жас ақынға үлгі болатын ақын деп білемін.

Қадыр Мырза Әли маған ақын, жазушы және аудармашы ретінде өте жақсы таныс, өйткені оның өлеңдері ағылшын тіліне аударылып, дүние жүзіндегі ағылшын тілді оқырмандар тарапынан жақсы қабылданды. Негізі оның поляк тіліне аударылған өлеңдерін біраз уақыт бұрын оқығанмын. Менің поляк тілін білуім қорқынышты болса да, мен жақсы білетін серб тілінің көмегімен оның ақындық сұлулығынан және өз жері мен халқына деген құдіретті махаббатынан ләззат алдым.

Фариза Оңғарынованың маған ұнайтыны — оның саясатқа араласуы оның ақындық жан дүниесін өзгертпегені. Поэзия мен саясатты бірдей алып жүру оңай емес. Көптеген ақындар үшін қауіпті шытырман оқиға. Ол өз ісінде көбіне кәсіби шеберлікпен және алғыспен парламент депутаты қызметін атқара отырып, өзінің ақындық мәртебесін лайықты деңгейде сақтап қалды. Осы арқылы ол әлемге бірінші ақын, екіншіден саясаткер екенін дәлелдеді.

Мен қазақ әдебиетін өзім қалағандай білемін деп айта алмаймын, өйткені ол үшін қазақ әдебиеті бойынша PhD дәрежесі керек. Бірақ мен кем дегенде әлем әдебиетінің профессоры мен әдебиеттану және аударма саласында PhD дәрежесі бар адам білуі керек екенін білемін. Мен әлем әдебиетінің студентімін, бұл дегенім әлі оқып үйренерім көп-ақ.

Менің жоспарымда өзім ұнататын ақындармен жақынырақ танысып, олардың шығармашылын үйрену бар екендігін айтқым келеді.

Мені қызықтыратындар: Любовь Шашкова, Тыныштықбек Әбдікәкімұлы, Ұлықбек Есдәулет, Есенғали Раушанов, Светқали Нұржан, Темірхан Медетбек, Владимир Гундарев, Надежда Чернова, Серік Ақсұңқар, Несіпбек Айтұлы, Гүлнар Салықбаева, Таңқытайұлы Тоқаев, Ақберен Елгезек, Нәзира Бердалы, Есенқұл Жақыпбек, Бауыржан Қарағызұлы, Ақұштап Бақтыгереева, Шөмішбай Сариев, Күләш Ахметова және Валерий Михайлов.

— **Әлемдік жағдайдың бүгінгі мен болашағы туралы не ойлайсыз?**

— Біз күн сайын бетпе-бет келетін жаһандық сын-қатерлер мен планеталық дағдарысты және адамзат олармен қалай күресіп жатқанын ескере отырып, мен әлемде ешқашан өмір сүру үшін жақсы орын болмағанына қатты сенемін. Жақсырақ жаһандық білімнің арқасында дамып келеді. технологиялар және адамдардың өзара әрекеттесуі біз қазір адамдардың көпшілігі жақсы екенін және Нью-Йорк қаласында немесе Порт-о-Пренсте тұратынына қарамастан, барлығы бірдей негізгі қажеттіліктерге ие екенін білеміз. Барлық адамдар адамзаттың бір «организмінің» бөлігі екенін және адам баласының жеке адамдары мен адамдары ретінде идеалды үміттерімізді ақтау үшін адамның сүйіспеншілігі мен жанашырлығы барлығын және барлық жерде болуы керек екенін жақсы түсіну бұрын-соңды болмаған. Өйтсе де, дүниенің дәл сол күйі мені түнде ояу, күндіз адам денсаулығын, жаһандық бейбітшілікті, өркендеуді, білім беруді жақсарту үшін қалай көбірек және тиімдірек жұмыс істей аламыз деп алаңдатады. Адам құқықтары, жануарлар құқықтары, экологиялық проблемалар, иррационалдық нәсілшілдік және адамзаттың барлық басқа адам фобиялары мен теңсіздіктерін ойланамын.

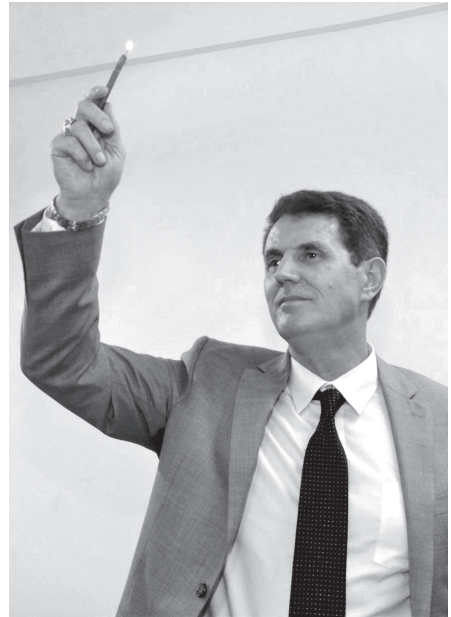
Иә, мен қатты уайымдаймын, бірақ сонымен бірге әлем бұрынғыға қарағанда өмір сүруге әлдеқайда жақсы жағдайы бар және болашақтағыдан әлдеқайда жоғары дегім келеді.

— **Сіз кенеттен Нобель сыйлығын алдыңыз. Қаржылық сыйлығыңызды қалай жұмсар едіңіз?**

— Әдебиет саласындағы Нобель сыйлығы туралы айтылғанда немесе оның ойы бірінші кезекте сыйлық ұсынатын қаржыға келетін кез келген ақынды немесе жазушыны елестете алмаймын. Мен үшін ең үлкен марапат — осындай жоғары құрметке лайық болу. Мен көптеген ұлы ақын-жазушыларды білемін, олар менен бұрын жеңіске жетеді деп ойлаймын. Бірақ сіздің сөзіңізді пайдаланып, егер «мен кенеттен Нобель сыйлығын жеңіп алсам», мен бюджеті төмен ғылыми-зерттеу институтын құрар едім, онда біз физикалық тұрғыдан әлемнің ең кедей аймақтарына үлкен таланты бар жандарды іздеп табуға, олардың талантын ашып, білімін жетілдіруге көмек берер едім. Олар экономикалық және әлеуметтік жағдайы төмен болып, өз шығармаларын жариялай алмайды, және ешқашан лайықты бағасын алмаған жандарға көңіл бөлер едім. Мен үшін талантты жандарды қолдаудан артық ұлылық жоқ. Танылмаған таланттарды танытып, әдебиеттің өркендеуіне үлес қосу да парыз деп білемін.

— **Зияткерлік болуды қалай сезінесіз? Бұл сізге нені білдіреді?**

— Мен үшін интеллектуалдық жауапкершілікпен тең. Менің зияткерлік қабілетімді дамыту процесі негізінен әдеттегі және біртіндеп жүреді, өйткені мен шешімдер қабылдау және мәселелерді шешу үшін ақыл-ой күшін пайдалануға тырысамын. Бірақ мен философиялық мәселелер мен білімнің күрделі формаларына көбірек ұмтылған сайын адамның ақыл-ойы оның банктігі үлкен ақшасы сияқты екенін түсінемін. ол оны ең төменгі қызығушылықпен сол жерде қалдыра алады және оны тек қажет кезде ғана пайдалана алады, ол оны бір мезгілде өзіне және қоғамға пайда әкелетін үлкен нәрселерге сала алады. Ол бүкіл әлем. Осы тұрғыдан алғанда, мен үшін ақыл-

парасатымнан гөрі жеке абырой ғана маңызды.

— **Интеллектуалдық ойындарға, оның ішінде шахматқа қалай қарайсыз? Албанияда шахмат қалай дамыды? Шахмат жанкүйері және шахмат туралы бірнеше кітаптың авторы ретінде сіздің ой-пікіріңізді білгім келді.**

— Жуырда ғана Алима Пашанова екеуіңіз бірлесіп жазған «Шахмат патшалығының құпиялары» атты кітапты оқып, риза болдым. Өйткені шахмат ойынын білгенмен, ол жайлы жарты жолда қалдым. Мен өзімді қарақшылардан құтылу үшін жасырынған үйсіз Сұлтан сияқты сезініп тұрмын. Қарақшылар оған жақындағанда, ол: «Мен енді ұсталдым!» - деп ойлады. Шахмат ойыны менің когнитивтік жаттығулар мен ойын-сауық қалауарымнан тыс болғандықтан, мен сіздің сұрағыңызға толық жауап бере алмаспын. Кітапты оқи отырып, мен қарттың сақинасын жоғалтқаннан кейінгі мұңын сездім, бұл «әсіресе сіз шахмат қауымдастығының тұрғыны болсаңыз, маңызды». Мен қазір білемін, шахмат — белгілі бір мақсатқа жету үшін екі ойыншыны қажет ететін стратегиялық ойын. Сіздің мақсатыңыз - мен шахмат және менің шахмат туралы қаншалықты білетінімді білу болса, сізбен мүмкіндігінше шахмат туралы сөйлеспеуді жөн санаймын.. Өйткені сіз Балтабек Түйетаевсыз, шахматтың шебері, шахмат туралы бірнеше кітаптың авторысыз, мен тіпті шахмат қауымдастығына мүше емеспін. Сіздің кітабыңызды оқудан осы уақытқа дейін білгенімнен, шахматтың бірінші ережесі келесі қадамыңызды таңдау кезінде стратегияны ескеру болып табылады. Ал стратегия когнитивтік жүктемені азайту тәсілі болғандықтан, жоспарды қолдана отырып, сіз өзіңіздің ұстанымыңызды және оған жету үшін қандай бағытты ұстанатыныңызды анықтай аласыз, мен сізбен шахмат туралы әңгімеге араласудан аулақ болғым келеді. Өйткені мен шахмат ойыны туралы жеткілікті ақылды айта алмаймын. Бірақ бәрібір сұрағаныңыз үшін рахмет айтамын, өйткені шахмат ойыны кімнің жеңгеніне қарамастан барлық ойыншылар үшін қызықты және тартымды. Шахмат ойыны өміршен, әлем мойындаған ойын. Оның пайдасы мол екендігін білеміз және спорттың ерекше көркем түрі.

Мен көп уақытымды ғылымға, әдебиетке арнағандықтан, шахматқа көп көңіл бөлмегенім рас екенін мойындаймын. Дегенмен сіздей журналист, шахматшы, зияткерлік ойынның жанашыры дос тапқанымға қуаныштымын.

**Тартымды сұқбатыңыз үшін үлкен рахмет!
Балтабек Түйетаев.**

КІТАПХАНА ЖҰМЫСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІ

Егеменді еліміздің рухани жаңғыруына, кемелденіп шарықтауына мәдени ошақ – кітапханалар өзіндік үлес қосуда. Әдістемелік жұмысын ойластыру және жетілдіру – әдістемелік қызметтің міндеті. Ол жұмыс кітапхана ісін жаңғыртуға, жаңалықтарды игеруге, кітапханашылардың біліктілігін арттыруға бағытталады. Әр кітапханашы, әсіресе жоғары білімі бар маман тек қана кітапхана жұмысының әдістемесін білумен шектеліп қана қоймай білімі мен біліктілігі оны әрі қарай дамытуға жеткілікті, өзі жеке әдістемелік шешім қабылдауға қабілетті болуы керек. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің отырысында электронды дәуірдегі дәстүрлі кітапхананың ағартушылық рөліне тоқталып, мектеп кітапханаларындағы кітап қорына жаңартулар мен толықтырулар енгізудің аса маңызды екенін атап айтқан еді. Осыған орай, мектеп кітапханаларын қайта жаңғырту мен оқушыларды кітап оқуға баулу мақсатындағы республикалық «Оқуға құштар мектеп» жобасы өз жұмысын бастады. Осыған орай «Мен шақырам, әдіскер шақырады» жобасы бойынша атты семинар сабақ болып өтті. Семинарға Кентау қаласы мектеп кітапханашылары қатысты.

Семинар сабақтың мақсаты:

Кітапханашылар арасында өзара татулық орнату, кітапханасаласы бойынша білімдерін жетілдіру, ойын арқылы көңіл күйлерін көтеру.

Жобаның міндеттері:

Оқырмандардың кітап оқу белсенділігін дамыту;

Оқырмандардың белсенділігі және оқырман біліктілігін дамытуға бағытталған өзара байланысты жоба жүйесін қалыптастыру;

Жас ұрпақтың өскелең талабын қанағаттандыруда, рухани байлығын, жалпы ой-өрісін дамытуда, жоғары эстетикалық талап-талғамын қалыптастыруда ең үлкен деулы тәрбие құралы - кітап екенін түсіндіру;

Оқырмандардың оқырмандық мәдени тәрбиесін, көркем әдебиетке, кітапқа деген қызығушылығын дамыту;

Интерактивті әдістемелерді қолдану:

Электронды кітаптарды оқуға баулу;

Аудиокітаптардың тізімін беру, қолдана білу;

«BookCrossing» кітап алмасу қозғалысын дамыту еді. Сабақта көрнекі құралдар, атап айтқанда микрофон, музыкалық сүйемелдеу, проектор, слайдтар қолданылды.

Сабақтың барысында, ең алдымен шығармашылық жұмыс, топтық жұмыс көрсетілді.

1. «Sciku» – ғылымды поэзия арқылы ашу.

Сөйлеу мәдениетін дамыту, сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту, поэзияға қызығушылығын ояту, ғылыми терминдерге өлең құрастыруға үйрету.

• Тақырыпқа сәйкес терминдер тізімін дайындау

• Қатысушыларды топтарға бөлу

• Sciku құрастыру әдісімен таныстыру

• Өлең жолдарын құрастыруға уақыт беру

• Құрастырылған сайку-өлеңдерін

топтар бір-біріне оқып береді

• Поэзия арқылы өрнектелген ғылыми терминдердің мәні ашылады

2. «Кітап қырынан жасалынған поэзия».

Тақырыбы бойынша кітапханалық сабақ кітап беттерінде адамзат тіршілігінің сан қилы мұқабасына өлең шумақтарын шығару тапсырылды.

Одан кейін «Оқы, талқыла, өзгеге

ұсын» айдары бойынша:

1. «Кітап – асыл қазына» атты библиографиялық ұсыныс.

Алдыменен кітаптың түрі мен типін анықтау қажет.

– мазмұнына қарай – әмбебап, салалық, тақырыптық, өлкелік, аумақтық, тұлғалық;

– шығарылу мерзіміне қарай ағымдағы, ретроспективтік, перспективалық, кумулятивті (бұрын шығарылған басылымдар материалдарын біріктіру);

– таңдау тәсіліне қарай тіркемелік, таңдамалы, белгілік, аннотациялық (қысқаша сипаттама беру);

– материалдарды топтау тәсіліне қарай - әліпбилік, пәндік, сөздік, жүйелі, хронологиялық болып жіктеледі

2. «Мен айтып бергім келетін кітап» Оқырмандар өздерінің сүйікті шығармалары туралы постер арқылы қорғау, басты кейіпкерлерді суреттеп, шығарманың басты идеясын ашып, оқуға кеңес беру.

3. «Оқу және ынталан» жобасы бойынша таңдаған кітаптарға арнау, тілек. Келесі оқырманға мативация.

Қорытынды жасайтын болсақ, күтілетін нәтиже:

– кітапхана жөнінде жаңаша көзқарас, пікір, ой қалыптастыру арқылы оқырмандардың рухани қазынадан «нәр алу», яғни, кітап оқу қызметін қалыптастыру;

– қоғамдағы жағымсыз жайттардың ұрпақ тәрбиесіне тигізер әсерін оқырмандардың кітап оқу жүйесін қалыптастыру арқылы болдырмау, оқырмандардың білім сапасын арттыру;

2. Кері байланыс. (сабақтан алған әсері) «Мейірімділік ағашы»

Сабақ соңында оқырмандар сабақтан алған әсерлерін жүрегіміздегі мейірім шуағы өшпесін деп «Мейірімділік ағашына» стикермен жапсыра отырып, сабағымызды аяқтай алдық.

Өте қызықты өткен семинарға мектеп кітапханашылары белсенді қатысты.

Әрбір кітапханашы өз қызмет орнында осы үйренген, білгенін жалғастыруды тапсырдым.

Қазіргі таңда кітап және оқырман байланысын жаңғыртып, оқушылардың кітапқа деген қызығушылығын арттыру – күн тәртібіндегі маңызды мәселенің бірі.

Сондықтан барша мектеп кітапханашыларына өз мамандығымызға адалдықпен қарап, ұрпақ тәрбиесінде өзіндік үлесімізді қоса берейік дегім келеді.

Муқаддас ЕРНАЗАРОВА,
Кентау қаласы адами әлеуетті дамыту бөлімінің кітапхана ісі жөніндегі әдіскері.

САЯХАТ КЕЗІНДЕ ҚАЖЕТ БОЛМАЙТЫН ЗАТТАР

Жолға жиналу кезінде жиі туындайтын мәселенің бірі — заттардың сөмкелерге сыймауы. Бұл — адамның «қажет болып қалар» деген оймен саяхатқа мүлде керек емес дүниелерді алуының нәтижесі. Өзін-өзі әуреге салушылардың қатарына қосылғыңыз келмесе, саяхат кезінде қажет болмайтын заттардың тізімін жазып алыңыз.

Электроника. Егер кәсіби маман болмасаңыз, сурет түсіру үшін ауыр фотоаппаратты арқаламай, смартфонмен шектеліңіз. Себебі қазіргі телефондар фотоны ортанқол фотоаппараттан кем түсірмейді. Ал, видеоға кішкентай экшн-камералар жақсы. Көп орын алмайды, қолға ұстағанға ыңғайлы және қуаты ұзаққа жетеді. Ән тындауды ұнатсаңыз, құлаққапты да дұрыс таңдауды ұмытпаңыз. Сапалы дыбыс деген жақсы әрине, бірақ саяхатқа сымсыз әрі кішкентай құлаққаптар да жарайды.

Кітаптар. Сапарға том-том кітап алып шығудың қажеті шамалы. Өйткені демалыс кезінде кітап оқитын мүмкіндігіңіз болмайды. Діттеген жерге жеткенше уақыт өлтіруге қажет деп те өзіңізді алдамаңыз. Көліктің қай түрін таңдасаңыз да әр сәтіңізді айналаны зерттеуге жұмсаңыз,

миыңызды тынықтырыңыз, қарапайым дүниеден әсерленіп, өзіңізге жаңалық ашуға тырысыңыз. Ал, кітапты сапардан кейін де оқуға болады.

Киім-кешек. Бәрі баратын жеріңізге байланысты, әрине. Бірақ күніне екі киім ауыстырамын деген ойдан аулақ болыңыз. Сапар кезінде сіз мейлінше ыңғайлы киім киюге тырысатыныңыз анық. Сондықтан дорбаңызға қолға түскеннің бәрін салмаңыз. Саяхатқа көп орынды қажет етпейтін, ауыстырып киегін бірнеше киім түрі жетуі керек. Аяқ киімнің үш түрін алсаңыз болады. Бірі суға түсер кезде киегін, екіншісі қаланы аралағанда киегін, үшіншісі жаңбырлы ауа-райында киегін аяқ киім. Ресми кездесуге бару жоспарда болса, оған қажеттіні де салып алыңыз. Жоспарсыз дүниелерді жүк қылмаңыз.

Қажет боп қалар... "Керек тастың ауырлығы жоқ" дейді халқымыз. Алайда, бұл мақал елсіз жерге экспедицияға шығатындарға арналған. Ал, тарихи, мәдени орындарды, шетелдегі қалаларды аралауға бара жатқан туристер үшін ол жарамайды. Сондықтан «қажет боп қалар» деген оймен алынған заттарды сөмкеңізден шығарыңыз да, тағы бір ойланаңыз. Шетелде де базар, дүкен барын есте сақтаңыз.